

„VIVA!“ ALI „ŽIVIMO!“? SLOVENSKO IN ITALIJANSKO ČASOPISJE O
MEDNACIONALNIH KONFLIKTIH V ISTRI V LETIH 1896 IN 1897

Meta REMEC

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: meta.remec@inz.si

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja problematiko pristranskega poročanja slovenskega in italijanskega časopisja o mednacionalnih trenjih v Istri ob koncu 19. stoletja. Izkoriščanje časopisja v politične namene je prikazano na primeru dveh banalnih in popolnoma nepomembnih dogodkov v letih 1896 in 1897, ki pa sta ju obe strani izkoristili za medsebojno obračunavanje. Boj za oblast in politično prevlado je namreč v največji meri potekal prav skozi javna občila, ki so v teh sporih odigrala vlogo političnih trobil in so služila za širjenje nacionalistične ideologije, kar je vodilo v vedno nove nasilne obračune in ideološke konfrontacije. Takratni mediji so se pri svojem pisanju opirali na izjave stalnih in občasnih poročevalcev, ki so bili priče dogajanja, ali pa so podatke o dogajanju zbrali med neposrednimi udeleženci dogodkov in naključnimi pričami, ki so bile večinoma anonimne in mnogokrat verjetno tudi popolnoma izmišljene. Slika dogodkov, ki jo s svojo sovražno retoriko ponuja takratno nacionalistično časopisje, je tako izrazito pristranska, hujskaška in tendenciozna in zato ne more služiti kot verodostojna priča dogodkov, lahko pa pomaga pri ustvarjanju splošnega vtisa o ozračju v družbi v času, ko je nacionalistična ideologija že prodrla v vse njene pore.

Ključne besede: Istra, 19. stoletje, mednacionalni boji, nacionalizem, časopisje, pričevanja

„VIVA!“ O „ŽIVIMO!“? LA STAMPA SLOVENA E ITALIANA SUI CONFLITTI
TRANSNAZIONALI IN ISTRIA NEGLI ANNI 1896 E 1897

SINTESI

L'intervento tratta la problematica delle notizie riportate in modo parziale dai quotidiani sloveni ed italiani nel periodo delle tensioni interetniche in Istria alla fine del XIX secolo. Per studiare lo sfruttamento della stampa a scopi politici, l'autore si basa sull'esempio di due eventi completamente irrilevanti e banali accaduti negli anni 1896 e 1897, che entrambe le parti hanno sfruttato per attaccarsi a vicenda. La lotta per il potere e la supremazia politica si è svolta, per la maggior parte, attraverso i mass media, che in questi scontri hanno svolto il ruolo di divulgatori dell'ideologia nazionalista, che ha portato a nuovi violenti scontri e confronti ideologici. I media di quel periodo basavano

le proprie comunicazioni su contributi di collaboratori permanenti e non, che avevano assistito di persona agli eventi in questione, oppure che avevano raccolto testimonianze di terzi, in gran parte anonime e probabilmente spesso del tutto fabbricate. La copertura degli eventi da parte della stampa nazionalista del periodo, con la sua retorica infiammatrice, è fortemente polarizzata e tendenziosa, e quindi non può fornire una testimonianza attendibile degli eventi, ma può aiutarci a dipingere un quadro generale della società in un periodo in cui l'ideologia nazionalista aveva già penetrato ogni aspetto della vita quotidiana.

Parole chiave: Istria, XIX secolo, conflitti transnazionali, nazionalismo, stampa, testimonianze

UVOD

Po obnovi ustavnega življenja so se v Avstriji sprostile sponе absolutističnega režima. Novo politično vzdušje je hitro pokazalo rezultate. Zaradi ponovne uvedbe parlamentarne demokracije so avstrijski „narodi“¹ lažje zadihali. V obdobju legalnega političnega izražanja so začeli oblikovati (oziroma izpopolnjevati) svoje nacionalne programe nenemški „narodi“, prav tako pa tudi Nemci. S takšno politiko so se začele postopoma krepiti nacionalne ideje, ki so jih sprva zagovarjali izobraženci v ozkih izbranih krogih. Auersperg-Lasserjeva vlada, ki je izvajala v 70-ih letih velik pritisk na nenemške „narode“, je delno zavrla te „premik“, toda zaradi nestrinjanja z avstrijsko okupacijo Bosne in Hercegovine je morala konec 70-ih let zapustiti vladno krmilo (Čuček, 2008b, 8–9), Franc Jožef pa je svoje upe položil v roke svojega mladostnega prijatelja Eduarda Taaffeja, ki je leta 1879 sestavil koalicijo iz slovanskih poslancev in nemških konservativcev. Tudi zaradi spremembe političnih razmer je nacionalna ideja pospešeno „osvajala“ vedno večje množice in prodirala v najmanjše sponе javnega in družabnega življenja. Novo vlado, v kateri so imeli vsi partnerji (Poljski, Češki in Hohenwartov klub, v katerem so bili slovenski poslanci, istrski in dalmatinski Hrvati, del bukovinskih Romunov in nemški konservativci) popolnoma različne politične cilje, je povezoval skupni strah pred ponovno nemško-ustavoverno oblastjo (Čuček, 2008b, 23). Z volilno reformo leta 1882 je Taaffe uspel „pridelati“ nov korpus volivcev (okrog 400.000), ki so v glavnem glasovali za obstoječo vlado in mu zagotovili nadaljnji mandat. Z znižanjem pogojnega volilnega cenzusa z 10 na 5 goldinarjev neposrednega davka v kmečki in mestni kuriji je vlada uspela dodatno oslabiti položaj nemških liberalcev, ki so bili sploh v razsulu. Kljub vsem poskusom pa Taaffeju ni uspelo doseči notranje konsolidacije, zato so nacionalna nasprotja preraščala prejšnje okvirje (Čuček, 2008b, 167). Slovenci so prav v času Taaffejeve vlade začeli jasno izražati svoje zahteve po enakopravnosti v šolah in uradih, vendar pričakovanih koncesij ni bilo. Taaffejev sistem „sporazuma in sprave“

1 Narod kot etnična skupina v Avstriji; do oblikovanja narodov kot modernih nacionalnih entitet je prišlo šele na prelomu stoletja.

se je izkazal za preveč neodločnega in s Taaffejem tako ni bil po njegovem padcu novembra 1893 zadovoljen pravzaprav nihče (Čuček, 2008b, 294). Na drugi strani pa je ravno ta politika privedla do točke, ko se je nacionalizem dokončno izoblikoval in utrdil med množicami. Ekscesni dogodki, ki so se od začetka 90-ih let stopnjevali in postali del vsakdana, še posebej v jezikovno mešanih območjih, so potrjevali, da je slovansko-nemško (oziroma italijansko) sobivanje pravzaprav nemogoče. Padec Windischgraetzove vlade leta 1895 zaradi sprejete postavke v finančnem odseku dunajskega parlamenta glede slovenskih paralelk na celjski gimnaziji (več o tem gl. v Cvirn, 1997), odpor proti Badenijevim reformam dve leti kasneje ali sprejeti binško program leta 1899 so zgolj kazali na dejstvo, da je nacionalizem in medsebojni boj na vseh frontah dobil že naslutene dimenzije (Cvirn, 2006b, 279–282).

Boj za jezikovno enakopravnost je bil v slovenski politiki po obnovi ustavnega življenja vseskozi na prvem mestu, s krepitvijo nacionalnih idej pa je dobival vedno širšo podporo tudi med preprostim prebivalstvom, ki so postali del mednacionalnih bojov in nasilnih obračunov. Nacionalizem ob koncu 19. stoletja ni bil več le abstraktna ideologija v domeni političnih elit. Popolnoma je prepojil družbo in bistveno vplival tudi na vsakdanje življenje ljudi. Nacionalno sobivanje je tudi na Slovenskem postajalo vedno bolj nemogoče. Slovenska stran je tako morala zastaviti vse sile za kakšen uspeh. Če je bila Kranjska v Taaffejevi dobi priznana za slovensko deželo, pa tega ne moremo trditi za ostale dežele. Zaradi drugačnega položaja je bil mednacionalni konflikt na Štajerskem ali Goriškem mnogo težji, na Koroškem pa je bilo slovensko politično vodstvo popolnoma onemogočeno (več o tem: Cvirn, 2006a; Čuček, 2008a; Matić, 2002). Med dežele, ki so bile še posebej „na udaru“, pa lahko prištevamo tudi Istro.

NACIONALNE RAZMERE V ISTRI V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

19. stoletje je bilo v Istri čas velikih gospodarskih in političnih sprememb. V tem obdobju so se formirala predvsem tri pomembnejša mesta; Trst, Pulj in Reka, ki so diktilirala razvoj celotni regiji. Ekonomskemu razvoju je s precejšnjim zamikom sledil tudi kulturni razvoj, predvsem v Trstu pa so se oblikovale različne struje, ki so zagovarjale vsaka svoje stališče glede nadaljnjega razvoja mesta. Poleg nemško usmerjene struje je obstajala tudi skupina, ki se je sicer zavzemala za priznanje italijanske identitete Trsta in ostro nasprotovala Metternichovemu absolutizmu, ni pa se zavzemala za priključitev Trsta in Istre k Italiji. Celo tvorca združene Italije Camillo Cavour Benso in Giuseppe Mazzini sta mejo med Avstrijo in Italijo – po prvotnih zahtevah, ki so segale vse do Postojne – postavila na reko Sočo. Težnje po priključitvi Trsta in Istre k Italiji so se pravzaprav začele šele po italijanskem porazu v Abesiniji leta 1896, ko je bilo konec italijanskih kolonialnih sanj in so zato svoje ozemelske težnje raje usmerili na Balkan (Darovec, 2008, 185–188).

Še v 18. stoletju je jezikovna pripadnost v Istri pomenila bolj socialni status kot narodno zavest (Darovec, 1992, 53) in še v predmarčni dobi so bili novi pogledi v Istri, v primerjavi s Kranjsko, precej bolj šibki (Rahten, 2005, 105). Po obnovi ustavnega življenja se je razlika med jezikovno in narodnostno zavestjo postopno manjšala, etična meja, temelječa

na narodni zavesti, pa se je dokončno utrdila do konca 19. stoletja (Žitko, 2002, 30). Pred letom 1848 tako ne moremo govoriti o sovražnem razpoloženju proti Slovanom v Istri, v tem letu pa so državljani z ukinitvijo fevdalizma prvič dobili priložnost, da na volitvah v avstrijski parlament izrazijo svoje politične težnje. V tistem trenutku se je prvič pojavila bistvena razlika med Italijani na eni strani in Slovenci na drugi. Prvi so že imeli izdelan svoj nacionalni program, drugi pa so precej zaostajali, kar so jasno pokazale tudi junijske volitve leta 1848. Od petih poslancev so bili kar štirje Italijani (Antonio Madonizza, Michele Fachinetti, Carlo de Franceschi in Francesco Vidulich). Ti so že konec avgusta podali uradno zahtevo po priznanju celotne Istre zahodno od Učke (razen za podgrajski okraj) za italijansko pokrajino, kar bi jim omogočalo uveljavitev italijanskega namesto nemškega jezika v upravi in šolstvu. Svojo zahtevo so utemeljevali z argumenti, ki so bili dejansko resnični: italijanska mesta so imela skoraj izključno italijanski značaj, italijanščina je bila popolnoma uveljavljena kot jezik kulture, šolstva, sodstva, uprave pa tudi trgovine in obrti. Njihovo zahtevo je vlada sicer zavrnila z utemeljitvijo, da večino prebivalstva Istre predstavljajo Slovani, kar pa ni ustavilo intenzivnega procesa poitalijančevanja (Darovec, 1992, 63–64). Ta je bil viden predvsem pri slovenskih priseljencih v mesta, ki so navadno še v isti generaciji prevzeli italijanščino, pritiskom pa je bilo povrženo tudi slovensko oz. hrvaško zaledje mest. Poitalijančevanje takrat sicer še ni bilo posledica nacionalističnega nasilja, temveč bolj odraz želje posameznikov, da bi se čim prej in čim bolje vklopili v novo družbeno okolje (Granda, 1989, 67).²

Politično uveljavljanje Slovencev in Hrvatov se je začelo šele z letom 1848. Sprva je bilo postopno, saj je bila Istra resda dežela s slovansko večino, vendar nacionalno precej pomešana in ekonomsko, politično in kulturno popolnoma odvisna od italijanskega prebivalstva. Slovenci in Hrvati v Istri so bili sprva manj narodno zavedni kot v Trstu ali na Goriškem ter pod neprimerno večjim italijanskim nacionalnim pritiskom, ki je želel doseči postopno italijanizacijo in asimilacijo slovanskega ljudstva (Darovec, 2008, 194).³ V času revolucije 1848 so Slovenci in Hrvati vzpostavili prve tesnejše stike s hrvaškim narodnim gibanjem v Zagrebu in gibanjem za Zedinjeno Slovenijo, saj je Majarjev program vseboval tudi zahtevo po vključitvi Istre in Trsta, medtem ko je hrvaški sabor od cesarja zahteval, da se ob ostalih slovenskih pokrajinah tudi Istra združi skupaj s Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo v skupno enoto. Hrvaško-slovensko zavezništvo v Istri je tako od vsega začetka povezoval predvsem skupni sovražnik, saj so se oboji bali hitro napredujočega nacionalizma italijanskih političnih elit (Rahten, 2005, 105–106). Nacio-

- 2 Iredentistična misel je bila tudi v Istri še kako živa, eden njenih najpomembnejših nosilcev pa je bil Koprčan Carlo Combi (1827–1884), publicist, politik ter ena od vodilnih figur političnega življenja v Istri, ki je začel zelo zgodaj z bojem za združitev Istre s sosednjimi pokrajinami v enonacionalno državno skupnost. Slovence in Hrvate na tem področju je štel za necivilizirane, barbarske prišleke, ki bi se lahko civilizirali le, če bi sprejeli italijansko kulturo (Strčić, 1991, 155).
- 3 Načrtna italijanizacija istrskih občin je postala bolj očitna po letu 1886, ko je začel veljati novi zakon o občinah, po katerem je območje današnje slovenske Istre skoraj v celoti sovpadalo z območjem koprškega glavarstva, ki je obsegalo osem občin: Piran, Izolo, Koper, Pomjan, Milje, Dolino, Buzet in Roč. Slab položaj Slovencev je razviden tudi iz dejstva, da 3.000 Slovencev v koprski občini nikoli ni dobilo lastnega predstavnika (Kramar, 1991, 81), uradni jezik uprave in šolstva je bila italijanščina, tudi v popolnoma slovenski občini Dolina (Milanović, 1973, 247).

nalno vrenje se je na tak način okrepilo, nacionalna zavest se je začela hitreje razvijati, nacionalni antagonizmi pa so začeli dobivati nove, radikalnejše razsežnosti, čeprav je bilo uveljavljanje nacionalnih idej zaradi ekonomsko-družbene nerazvitosti Slovencev in Hrvatov počasnejše kot npr. na Kranjskem (Podgoršek, 2009, 194).

Istra s Kvarnerskimi otoki je s februarским patentom leta 1861 postala avtonomna dežela, imenovana mejna grofija Istra (Margraviato d'Istria). Dobila je lasten deželni zbor v Poreču, upravno pa je postala podrejena c. k. namestništvu v Trstu, kot del Avstrijskega primorja. V razpravah istrskega deželnega zbora je popolnoma prevladal italijanski jezik, saj je namesto nacionalne pripadnosti odločala politična in ekonomska moč posameznih kurij (Žitko, 2002, 31–33).⁴ Decembrska ustava iz leta 1867 je na papirju sicer določala jezikovno enakopravnost vseh narodov monarhije (Milanović, 1967, 289), dejansko pa se v resničnem življenju njene določbe niso uresničile. Slovenske in hrvaške šole so bile v podrejenem položaju v odnosu do nemških in italijanskih šol in so se sčasoma ukinjale ali pa se spreminjale v italijanske šole (Žitko, 2002, 33–34). Slovenci na državni ravni niso uspeli uresničiti svojih želja niti na šolskem področju niti glede vprašanja zunanjega jezika v upravi in na sodiščih, kjer so bile še naprej opazne razlike med „zgodovinskimi“ in „nezgodovinskimi“ narodi in njihovimi jeziki. Hrvati so si kljub temu uspeli zagotoviti srednje šolstvo v Dalmaciji in kasneje v Istri in se tako izenačiti z Italijani, ki tudi niso uspeli pridobiti trajnega visokošolskega pouka v svojem jeziku, medtem ko so Slovenci dosegli le nekaj utrakvističnih srednjih šol, ne pa tudi popolnoma slovenskih srednjih šol (Čuček, 2008b, 49). Nepismenost, ki je iz tega izhajala, je bila eden od osnovnih problemov narodnega gibanja. Hude posledice je imela zlasti zato, ker je omejevala doseg rodoljubnega tiska, kar se je odražalo na kulturno-prosvetnem področju in na gospodarskem razvoju (Podgoršek, 2009, 194).

Slovenci in Hrvati v Istri so se najprej uspeli uveljaviti v posameznih občinah, nato pa so začeli zahtevati tudi pravičnejšo zastopanost v deželnem zboru, kar je izzvalo precejšnje reakcije na italijanski strani. Boj za enakopravnost na jezikovnem področju se je dejansko začel šele z nastopom Taaffejeve vlade leta 1879. Že leta 1883 pa je bila priznana enakopravnost slovenskega, hrvaškega in italijanskega jezika na sodiščih, v deželnem zboru pa je z načrtno politiko število slovenskih in hrvaških poslancev iz prvotnih dveh predstavnikov in podpore treh škofov virilistov postopno naraslo na 9 (Darovec, 1992, 66–67). Kljub manjšinski zastopanosti je bil istrski deželni zbor v tem času eno glavnih prizorišč bojov glede uporabe slovenskega in hrvaškega jezika v upravi in sodstvu, čeprav je deželnozborna večina vztrajno zavračala zahteve slovenskih in hrvaških poslancev. Matko Laginja je tako leta 1883 v deželnem zboru prvi spregovoril v hrvaščini in s tem izzval hude reakcije italijanske strani (Bratulić, 1954, 34).⁵

Do dejanske uveljavitve enakopravnosti na jezikovnem področju pa je bilo še precej daleč, saj je že odlok o postavitvi dvojezičnih napisov na stavbe sodišč v letu 1894 izzval

4 Natančneje o volitvah in volilnih rezultatih v Melik, 1965, 253–259.

5 Deželni zbor je imel sprva vpliv predvsem glede gospodarskih vprašanj, njegov sedež pa se je večkrat premikal, saj Istra ni imela glavnega mesta. Do leta 1897 je bil sedež v Poreču, leta 1898 so zasedali v Pulju, nato pa celo v Kopru (Milanović, 1973, 10).

tako nasilne reakcije, da je morala posredovati celo vojska.⁶ Razmere se po teh dogodkih pravzaprav nikoli niso več čisto umirile, saj je bilo ves čas prisotno latentno vrenje, ki je najbolj vidno iz pisanja medijev. Spori so se največkrat začeli z navidezno nedolžnim izzivanjem, petjem pesmi in žaljenjem, ki pa je kmalu preraslo v grožnje, metanje kamnov ter v pravo fizično obračunavanje. Časopisni mediji so zelo pomembno vplivali tudi na nacionalne spore v Istri, saj so bili ves čas orodje, ki je služilo širjenju nacionalističnih idej.⁷ Način komunikacije je bil pravzaprav na obeh straneh enak, spreminjali so se le akterji. Krepitvi italijanskega iredentizma, ki je za namene političnega in nacionalnega boja uporabljal tudi teroristične akcije, se je prilagodil tudi časopisni besednjak, ki se je nato popolnoma izoblikoval do konca 19. stoletja. Sprti strani sta druga drugi preko medijev obljubljali maščevanje ter grozili z dokončnim obračunom. Tudi slovenski tisk je poskušal predvsem diskvalificirati nacionalnega nasprotnika, sebe pa so predstavljali predvsem kot zgled lojalnosti državi in dinastiji, zelo pogosto pa so nastopali tudi v vlogi žrtve. Prevladovalo je prepričanje, da slovenski nacionalni boj temelji na legalnih in legitimnih pravicah, zato je medijski diskurz postajal vse bolj prežet z mesijanskim duhom, medtem ko so nasprotnika poskušali na vsak način moralno diskvalificirati (Verginella, 2002, 457–461).

Pri slovenskem in hrvaškem narodnem gibanju, ki se je začelo po letu 1860, je časopisje odigralo bistveno vlogo. Časopisi Primorec, Jadranska Zarja, Tržaški Ljudomil so bili pomembni predhodniki Političnega društva Edinost, ki je bilo ustanovljeno z namenom utrjevati in širiti narodno in gospodarsko zavest, braniti pravice naroda ter širiti narodno omiko in duha (Kramar, 1991, 116).⁸ Uspeh društva, ki sta ga zaznamovala predvsem Ivan Nabergoj⁹ in Ivan Dolinar,¹⁰ je izviral zlasti iz dejstva, da se na

6 Več o zapletih pri postavljanju dvojezičnih napisov na stavbe sodišč v Istri v: Apollonio, 1992; Holz, 2005; Holz, 2007; Černigoj, 2007.

7 Takratne razmere v Istri zagotovo niso bile nikakršna izjema. Na celotnem današnjem slovenskem ozemlju, še posebej pa na narodnostno mešanih območjih, je bilo izkoriščanje časopisja v politične namene del vsakdanje prakse. Tako lahko v Mariboru, na Ptujju ali pa v Celju opazujemo podobna nacionalna trenja med Nemci in Slovenci. Takšno dogajanje je bilo za takratno časopisje odličen izgovor za širjenje lastne nacionalistične ideologije in za novačenje novih privrženecv, kar je bilo še posebej pomembno v času, ko so si Slovenci vse bolj odkrito prizadevali za prevlado na Štajerskem, Nemci pa so se zaradi tega počutili vse bolj ogrožene in so poskušali braniti, kar je še ostalo od nekoč popolnoma nemškega značaja mest. Več o tem: Cvirn, 2006a.

8 Glavni nasprotniki Slovencev in Hrvatov v istrskem deželnem zboru so bili ob koncu 19. stoletja zlasti M. Campitelli, A. Tomasi, I. Cherisich, F. Costantini, N. Venier, F. Bennati ter seveda Lodovico Rizzi in Matteo Bartoli, italijanska istrska poslanca v parlamentu in člana Coroninijvega kluba. Ob krizi z dvojezičnimi napisi sta zagrozila z izstopom iz kluba ter tako povzročila krizo v vladi grofa Windischgrätza. Tudi italijanski poslanci so se sicer delili na desno in liberalno usmerjene, povezovali pa so jih isti nacionalni cilj (Kramar, 1982).

9 Po Josipu Bizjaku je Edinost pozneje več let vodil Ivan Nabergoj (1835–1902), politik in veleposestnik, dopisnik Bleiweisovih Novic. Nabergoj je sodeloval v čitalniškem in taborskem gibanju na Primorskem, prizadeval si je predvsem za slovensko šolstvo v tržaški okolici. Bil je večkrat izvoljen v državni zbor na Dunaju (1873, 1879, 1885, 1891). Čeprav je bil po usmeritvi bližje mladostovski liberalcem, se je zaradi tržaških razmer odločil za slogaštvo, ki v Trstu in okolici ni polariziralo političnega življenja. Večkrat so mu očitali narodnostno mlačnost (ES, 1993, 259). Glej tudi Rustja, 1999.

10 Ivan Dolinar (1840–1886), časnikar in politik. Je eden od soustanoviteljev in prvi predsednik Delavskega podpornega in bralnega društva, soustanovitelj političnega društva Edinost in odgovorni urednik časopisa

Tržaškem nikoli ni kazala politična razdvojenost, ki je bila sicer značilna za ves ostali slovenski prostor (Marušič, 1985, 128). Svojo politično dejavnost je društvo Edinost v osemdesetih letih 19. stoletja razširilo tudi v Istro in tako postalo enotna hrvaško-slovenska politična organizacija za Hrvate in Slovence v Istri in v Trstu. Od takrat naprej so bili tudi formalno združeni v enotni politični organizaciji, ki je izdajala dva lista Našo slogo¹¹ (1870–1915) v hrvaškem in Edinost¹² (1876–1928) v slovenskem jeziku (Žitko, 2002, 37). Do večjih sprememb na političnem prizorišču je prišlo po letu 1882, ko je tja stopila skupina pravaško usmerjenih hrvaških politikov, med katerimi velja omeniti posebej Matka Laginja, Vjekoslava Spinčiča in Matka Mandiča, ki je v politični diskurz vnesla radikalnejše besedišče.¹³

Pomembno vlogo pri zaostitvi nacionalnih razmer v Istri in v Trstu je odigralo tudi italijansko časopisje. Vodilna iredentistična časopisa tistega obdobja sta bila *Il Piccolo*¹⁴ in politično-kulturni list *L'Indipendente*,¹⁵ podobne vsebine pa je prinašal tudi politični tednik *L'Istria*.¹⁶ Nekoliko drugačna stališča je prinašal le časopis *L'Osservatore Triestino* (1784–1933), ki se je ukvarjal z gospodarskimi, pravnimi, političnimi in vprašanji ter literaturo, predvsem pa je ostajal ves čas zvest Avstro-Ogrski državi in njeni dinastiji (IE, 2005, 557–558).¹⁷

Edinost v letih 1876–1880. Istočasno je bil dopisnik Novic in Slovenca, dejaven pri društvu Sokol, čitalnici in drugih slovenskih društvih na Tržaškem (ES, 1988, 299).

- 11 Naša sloga je v skladu s svojim narodno-preporodnim programom največ pozornosti namenila vsakokratnim volilnim zapletom, predvsem pa šolstvu. Sledila je namreč poti, ki jo je začrtal že škof Dobrila s svojo vero v prosveto kot sredstvu ustvarjanja nacionalne svobode, v katoliška načela in v sodelovanje z liberalno stranjo z namenom boja proti skupnemu sovražniku (IE, 2005, 526–527). Poskušala je spodbuditi istrske kmete k sodelovanju v politiki in s tem k boju za boljši gospodarski in narodni položaj, predvsem pa je igrala povezovalno vlogo med Istro in ostalimi hrvaškimi pokrajinami (Podgoršek, 2009, 193).
- 12 List Edinost je začel izhajati leta 1876, vključeval pa je celotno območje avstro-ogrskega Primorja, vključno z Istro (Kramar, 1991, 117–121). Od začetka je razglašal, da želi biti neodvisen, svobodoljuben, miroljuben in naroden, z verskimi vprašanji pa se načeloma ni želel ukvarjati. S svojim programom si je nakopal sovražnike tako v klerikalnem kot tudi v socialističnem taboru, pa tudi med liberalci iz drugih slovenskih pokrajin. Časopis je dejansko ves čas sledil poti slovenskih elastikov, zato so mu očitali vladni oportunistem (ES, 1988, 415). Ves čas je načrtno širil slovensko domoljubje in spodbujal Slovence v Trstu in v Istri k boju za lastne pravice.
- 13 Matko Laginja (1852–1930), Vjekoslav Spinčič (1848–1933) in Matko Mandič (1849–1915) so bili pripadniki mlajše generacije pravaško usmerjenih istrskih hrvaških politikov, ki pa so se zavzemali za skupni nastop s Slovenci proti italijanskemu nacionalizmu. Sooblikovali so časopis Naša sloga, Mandič je bil med letoma 1883 in 1900 tudi njen urednik (IE, 2005, 436, 467, 740). Glej tudi Strčić, 1996.
- 14 *Il Piccolo* izhaja od leta 1881, ko ga je ustanovil tržaški Jud madžarskega rodu Teodor Mayer. Časopis, ki se je na začetku nameraval ukvarjati predvsem z gospodarskimi temami, je kmalu postal glasnik tržaških iredentistov in najbolj razširjen časopis v mestu (IE, 2005, 586).
- 15 *L'Indipendente* je začel izhajati leta 1877. Veljal je za uradno glasilo italijanskih iredentistov. Redno je prinašal tudi novice iz Istre in redno kritiziral razmere v Avstro-Ogrski (IE, 2005, 317).
- 16 Izhajal je med leti 1882 in 1903 v Poreču. Veljal je za nadaljevanje koprškega izrazito iredentističnega časopisa *L'Unione* (1874–1881) in je predstavljal poglede italijanskih liberalnih krogov (IE, 2005, 342).
- 17 Poleg tega je izhajala še cela vrsta listov, revij in časopisov, ki so podpirali politiko italijanske liberalne stranke: *L'Eco di Pola* (1886–1896), *Il Giovane Pensiero* (1889–1897), *L'Idea Italiana* (1896–1913), *Il Popolo Istriano* (1900–1906), *Il Giornaleto* (1900–1918), *L'Unione Nazionale* (1913–1914), *La Provincia dell'Istria* (1867–1894), *Archeografo Triestino* (od 1869 dalje) ter drugi (Kramar, 1982, 30).

Skozi medije se je vzdrževal občutek sovražnosti in napetosti, ki je takrat očitno že prepojil vse družbene sloje, mediji pa so bili enako nacionalistični in hujskaški na obeh straneh. To dejstvo je še posebej očitno v ekscesnih situacijah, kot sta npr. dva nasilna obračuna, ki sta se zgodila v letih 1896 in 1897 in ki bosta predstavljena v nadaljevanju. Banalna dogodka, ki sta minila brez večjih žrtev in škode, saj je bil v obeh primerih ranjen le nacionalni ponos, sta postala sredstvo za medsebojno obračunavanje na lokalni in celo na državni ravni. Časopisje se je v teh dveh primerih iz poročevalca in opisovalca razmer dejansko spremenilo v generatorja nacionalistične ideologije, iz katere sta se v nacionalno mešanem okolju rodila nasilje in sovrašтво. Dogodka sta zanimiva pokazatelja subjektivnosti poročanja in pričanja še zlasti zato, ker je v prvem primeru nasilje izzivala italijanska, v drugem pa slovenska stran.

BRODOLOM SLOVENSKIH IN HRVAŠKIH POSLANCEV V PIRANU LETA 1896 IN NJIHOV KRIŽEV POT DO KOPRA

Leto 1896 se je začelo precej burno, z bojkotom slovenskih poslancev v tržaškem deželnem zboru, ki so se odločili, da se zaradi neizpolnjevanja njihovih narodnih zahtev ter zaradi nenehnega zasramovanja, ki so ga bili deležni, ne bodo več udeleževali zasedanj (Slovenski narod, 9. 1. 1896, 1). Tudi v istrskem deželnem zboru je bila prevlada italijanskega jezika v razpravah popolna. Italijanski poslanci so ob tem trdili, da je tako ravnanje popolnoma racionalno, saj naj bi razpravljanje zgolj v italijanskem jeziku prineslo hitrejši način dela in sprejemanja odločitev (L'Istria, 11. 1. 1896, Cronaca dietale, 1). Slovani naj bi ob tem popolnoma neupravičeno igrali vlogo žrtve, saj naj jim ne bi bile kršene nobene pravice, še več, v primeru razprav v enem od slovanskih jezikov naj bi bile pravice kršene italijanskim poslancem, ki teh jezikov ne razumejo, medtem ko slovenski in hrvaški poslanci vsi po vrsti razumejo in govorijo italijansko (L'Istria, 11. 1. 1896, Le manovre degli slavi in Dieta, 3–4). Druga stran je trdila, da slovenski in hrvaški poslanci napadov niso bili deležni samo na sejah deželnega zbora, temveč so bili večkrat žrtve izzivanja in žalitev tudi v vsakdanjem življenju. Edinost je tako obširno poročala o nasilju nad slovenskimi in hrvaškimi poslanci v Piranu, o „najnovejšem junaškem činu sinov avite colture v Piranu proti našim poslancem mučenikom“, ko so se ti 10. januarja 1896 vračali iz Poreča (Edinost, 4. 2. 1896, 1–2), na dogodke pa sta se z obsežnimi prispevki odzvala tudi Slovenec¹⁸ in Slovenski narod,¹⁹ ki je objavil pismo osmih prisotnih poslancev in ki tudi najlepše opisuje razmere v Piranu.

18 Slovenec (1873–1945), vodilni časnik političnega katolicizma na Slovenskem, izhajati začne v Ljubljani kot protiutež liberalnemu Slovenskemu narodu, najprej izhaja trikrat tedensko, od 11. 7. 1883 postane tednik. V Slovencu objavlja A. Mahnič, Slovenec pa objavlja tudi referate in resolucije slov. katoliških shodov, podpira programe Katoliške narodne stranke in SLS (ES, 1997, 295).

19 Slovenski narod (1868–1943), politični dnevnik in vodilno liberalno glasilo pred 1. svetovno vojno. Izhajati začne v Mariboru trikrat tedensko, od leta 1872 izhaja v Ljubljani, leta 1873 postane dnevnik. Zasnovali so ga mladoslovenci, v prvem obdobju zagovarja radikalni liberalizem, podpira pobude za Zedinjeno Slovenijo, v obdobju slogaštva pa se nagiba h kompromisom. Poudarja slovansko povezovanje in zблиževanje z jugoslovanskimi narodi. Zavzema se za narodno avtonomijo in splošno volilno pravico, po ustanovitvi Narodno napredne stranke (1894) postane njeno vodilno glasilo (ES, 1998, 48).

Osem slovenskih in hrvaških poslancev – Cosulich, Jenko, Kompare, Mandić, Spinčić, dr. Stanger, dr. D. Trinajstić in dr. M. Trinajstić – je potovalo iz Poreča v Trst, ko je moral parnik „Quieto“, na katerem so potovali zaradi „silne viharne burje“ (Slovenski narod, 5. 2. 1896, 1–2) pristati ravno v Piranu.²⁰ Poslanci so si že ob pristanku najeli „omnibus“, ki jim ga je ponudil voznik Dolce, najeli pa so tudi dva nosača. Že na pomolu jih je pričakala večja skupina vročekrvnežev, med njimi tudi N. Fragiacomu, brat župana Domenica Fragiacomu²¹ in N. Parenčan, brat občinskega odbornika (Kramar, 1982, 47). Jezna množica je vanje metala kamenje in jih nato spremljala celo pot do mesta in jim ob tem kričala: „In mar con loro!“, „Farabutti!“, „abasso Spinčić!“, „Pereat Mandić!“ („V morje z njimi!“, „Podleži!“, „Dol s Spinčićem!“, „Konec Mandiću!“). V takem položaju so se odločili, da se v mestu ne bodo ustavljali, ampak da bodo nadaljevali pot, saj v mestu ni bilo mogoče najti straže, ki bi jih zaščitila, na zaščito župana Fragiacomu pa po izgrelih zaradi uradnih napisov tudi niso mogli računati. Voznika so morali kljub burji počakati kar na prostem ob piranskem obzidju. Ob tem pa jih je čakal nov zaplet. Po daljšem čakanju so dečka, ki jim je nosil prtljago, poslali preveriti, če bo šofer sploh prišel, vendar se je ta nato vrnil s sporočilom: „No, ma vien i siori.“ („Ne, prihajajo pa gospodje.“). Ko so se ti „gospodje“ res približali, so se razmere še bolj zaostrele. Poskušali so jim zapreti pot, sledili so žvižgi, zmerjanje, ko pa so jih začeli pri Portorožu obmetavati še s kamenjem, sta si premislila še nosača, tako da so si prtljago morali naprej nositi sami. Kot poroča Slovenski narod, naj bi ob tem starejši nosač izjavil: „Go quasi riguardo tornar in città“ („Skoraj se bojim vrniti v mesto.“). Kmalu za tem sta jih ob poti prehiteli dve kočiji, v katerih se je vozilo pet ali šest zamaskiranih oseb, ki so potem očitno poročale časopisu Il Piccolo, kako so slovenski in hrvaški poslanci ponižani nosili svojo prtljago na ramenih. Pot so nadaljevali peš do Strunjana, vendar pa tudi tam niso dobili prevoza. Vsi vozniki naj bi jim namreč le osorno odgovarjali, da „danes ne naprežejo“ (Slovenski narod, 5. 2. 1896, Demonstracija v Piranu proti hrvaškim in slovenskim poslancem isterskega dež. zbora in njihov odmev, 1–2). Zato so poslanci pešali še do Izole, kjer so pustili prtljago, pot pa nato peš nadaljevali še do Kopra, „v mraku, po cesti ob morju, v vedni nevarnosti“ (Edinost, 4. 2. 1896, Demonstracija v Piranu, 1–2). Celotno pot naj bi jih spremljali huligani iz Izole, ki so jim grozili in kričali: „Fora i sciavi!“ Podobno neprijazen sprejem jih je čakal v Semedeli, zato so se odločili, da se Kopru izognejo in raje hodijo še kak kilometer dlje, do vojašnice finančne straže pri Sv. Nazariju pri Kopru. Po štirih urah in pol hoje naj bi bili popolnoma izčrpani in prestrašeni, zato so se šele drugo jutro odpeljali s kočijami iz Kopra v Trst. Takoj po dogodku so protestirali pri c. kr. okrajnem glavarstvu, kjer pa so se na njihove obtožbe odzvali precej mlačno. Pričakovali so namreč, da bodo še isti večer zaslišani in da bodo lahko uradno podali svoje izjave, vendar se to ni zgodilo niti v naslednjih dneh (Sloven-

20 Dogodek je v zgodovino pisju že bil obravnavan. Glej: Barbalić, 1952, 73–74.

21 Domenico Fragiacomu (1848–1929), odvetnik, pesnik, novinar in odločen zagovornik italijanske prevlade v Piranu, je bil decembra 1893 že četrtič izvoljen za piranskega župana. Njegova politična pot se je končala leta 1896, vendar ne zaradi januarskih dogodkov, temveč zaradi vsebine njegove zdravice ob postavitvi spomenika Giuseppeju Tartiniju v Piranu poleti 1896 (Apollonio, 1992, 20, 120).

ski narod, 5. 2. 1896, 1–2). Po pisanju Slovenca naj okrajno glavarstvo, ki ga je takrat vodil Guido Perinello (Handbuch, 1896, 524), ne bi našlo povoda za preiskavo, zato so se poslanci s telegramom obrnili po pomoč na „uradni“ Dunaj (Slovenec, 15. 1. 1896, Barbarske razmere v Istri, 1).²² Obračun s hrvaškimi in slovenskimi poslanci je odmeval tudi v Kopru, kjer so ga označili z izrazom „sciagura nazionale“ (PAK-KP-7, t. e. 87, a. e. 178, Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1894–1898, 156. zasedanje, 9. 4. 1896).

Dogodek je bil v italijanskih medijih pričakovano deležen precej manjše pozornosti, kot v slovenskih. Il Piccolo je sicer poročal, da se je po pristanku parnika v Piranu po mestu hitro razširila novica, da so med potniki tudi deželnozborski poslanci, vendar naj bi to izzvalo le radovednost med prebivalstvom, saj naj bi si vsi želeli od blizu ogledati te „manjšinske poslance.“ Prav tako je zanikal, da bi bilo nacionalno sovraštvo razlog, da so poslanci ostali brez najetega prevoza. Il Piccolo je navajal besede kočijaža, ki naj bi, ko je želel vpreči voz, opazil, da je eden od njegovih konjev zbolel in zaradi tega ni mogel na pot. Kot prava zgleda domoljubja pa je Il Piccolo opisal oba nosača, ki sta, ko sta videla, kdo ju je najel, mirno odložila prtljago na tla in jih nista hotela spremljati do Izole, pač pa sta, prav po kavalirsko, odklonila tudi plačilo za delo, ki sta ga prevzela in ga nista dokončala. Il Piccolo tako ni poročal o nikakršnem zmerjanju, vsi pogovori naj bi potekali na miren in civiliziran način, zaplet pa naj bi se končal tako, da so si poslanci svojo prtljago naložili na ramena ter odšli proti Izoli, ne da bi jim radovedna množica kar koli storila (Il Piccolo, 11. 1. 1896, Cronaca locale e fatti vari: I deputati croati a Pirano, 2). Nadaljnjih odmevov na dogodek pa niso več objavljali. Na dogodke se je odzval tudi tednik L'Istria, ki je podal podobno interpretacijo dogodkov kot Il Piccolo. Po njihovem pisanju naj bi prihod slovanskih poslancev v Piran ostal popolnoma neopažen, dokler niso ti začeli opazovati dvojezičnega napisa na sodišču in se pri tem smejeti in ga glasno komentirati. Šele po takem izzivanju naj bi se pojavilo okrog 12 mladeničev, ki so začeli žvižgati in kričati proti skupini poslancev. Poletel naj bi tudi kakšen kamen, ki pa jih zaradi prevelike razdalje zagotovo ni zadel. Poslanci naj bi brez prevoza ostali ne zaradi sovražne nastrojenosti Pirančanov do njih, temveč zato, ker je prevozniku pač zbolel konj. Po mnenju L'Istrie naj bi torej šlo za manjši zaplet, ki pa ga je slovansko časopisje napihnilo preko vsake mere (L'Istria, 18. 1. 1896, 4). Drugačno mnenje o piranskih dogodkih je izrazil L'Osservatore Triestino (L'Osservatore Triestino, 14. 1. 1896, Cronaca. I fatti di Pirano, 1), ki je najstrožje obsodil surovost in nasilna dejanja proti izvoljenim poslancem, ki predstavljajo precejšen del deželnega prebivalstva. L'Osservatore Triestino je tudi neposredno priznaval, da so bili poslanci žrtve nasilnega obračuna, ki kar kliče tudi po uradni obsodbi.

Slovenski in hrvaški poslanci so tak javni protest poskušali predstaviti tudi na seji deželnega zbora, ki se je odvijala 17. januarja 1896, vendar naj bi se ob tem vnelo tolikšno ogorčenje, da razprava ni bila mogoča. Posebej glasen naj bi bil poslanec Venier, ki je kričal: „Rispettate Pirano!“ („Spoštujte Piran!“), pa tudi poslanca Benatti in Vergottini,

²² Gradivo Okrajnega glavarstva Koper hrani Državni arhiv v Trstu (AST-CDC, bb. 213 e regg. 239 (1868–1918, con docc. fino al 1926), Inventario 1985 je za leto 1896 preveč pomanjkljiv, da bi bilo trditve časopisa Slovenec mogoče preveriti.

ki sta kričala: „Avete avuto quello che meritate! In altro paese vi avrebbero ucciso!“ („*Dobili ste, kar si zaslužite! V kakšnem drugem kraju bi vas ubili!*“), zato je poslanec Spinčič zahteval, da se te grožnje vpišejo tudi v uradni zapisnik zasedanja. Vladni komisar je ob tem dogajanju ves čas molčal ter ni niti poskušal opomniti poslušalcev na galeriji, ki so glasno ploskali in z odobravanjem vzklikali „bravo!“, „bene“ ter „si, si!“ (Slovenski narod, 5. 2. 1896, 1–2).

Dogodek je kljub temu imel precejšnje posledice vsaj za mesto Piran. V mestu so po odločitvi Ministrstva za notranje zadeve morali sprejeti okrajnega komisarja. Okrajno glavarstvo jih je 24. 4. 1896 z dekretom št. 80/P namreč obvestilo, da je Ministrstvo za notranje zadeve 8. 4. 1896 z odlokom št. 1584 sprejelo odločitev, da začne s 1. 5. 1896 v Piranu delovati okrajni komisar. Izvedeli so tudi, da bo na mesto političnega komisarja imenovan neki Rubelli, sicer dalmatinskega porekla, star 36 let, ki je v preteklosti že bil okrajni komisar v Pulju, takrat pa je bil zaposlen na Namestništvu v Trstu. V piranskem mestnem svetu so sicer trdili, da je ideja o taki funkciji obstajala že od nemirov v letu 1894, da pa se je spet obudila prav zaradi zadnjih dogodkov, kar so razumeli kot poskus nadzora nad njihovim mestom. Kljub temu jim ni preostalo drugega, kot so sami izjavili, da se navadijo na njegovo prisotnost na zasedanjih mestnega sveta (PAK-PI-36, t. e. 2, Zapisniki zasedanj mestne reprezentance 1894–1903, 5. zasedanje, 26. 4. 1896, 3. točka), njihov odnos do novega funkcionarja pa je razviden tudi iz vprašanja, ki ga je dobil januarja 1897, ko jih je zanimalo, kdaj bo odstranil „quel permanente insulto al nostro indelibile carattere nazionale italiano che è la tabella bilingue sull'i. r. Giudizio“ („*dvojezičen napis na c. k. sodišču, ki predstavlja konstantno žalitev našemu neizbrisljivemu italijanskemu značaju.*“), na kar pa je podal precej suhoparen odgovor, da vprašanje ni v njegovi pristojnosti (PAK-PI-36, t. e. 2, Zapisniki zasedanj mestne reprezentance 1894–1903, 11. zasedanje, 2. 1. 1897, 3. točka). Badenijeva vlada je želela, da bi Giacomo Rubelli von Sturmfest, ki je bil imenovan na mesto političnega komisarja, vzpostavil nadzor nad mestnimi organi. Rubelli se je sicer redno udeleževal vseh zasedanj mestne reprezentance, vendar v razprave ni posegal. V nekaj primerih je preklical nekatere odločitve mestnih oblasti, kar bi sicer lahko storil okrajni glavar, zato je bila funkcija političnega komisarja za Piran ukinjena že po enem letu (Apollonio, 1992, 119).

Nasilni obračun s slovenskimi in hrvaškimi poslanci naj bi simboliziral tipične razmere v Istri, zato mu je precej pozornosti namenil tudi časopis Slovenec (Slovenec, 15. 1. 1896, Barbarske razmere v Istri, 1), ki članek Barbarske razmere v Istri začelja z besedami: „Navajeni smo že iz Istre poročati o vsakdanjih nasilstvih, s katerimi po Istri Italijani napadajo Slovence in Hrvate, a tako nečuvjenih barbarstev, kakor se nam te dni poročajo iz Istre, ki je vendar del Avstrije, ne bi bili pričakovali. Surova italijanska druhal je namreč napadla na cesti osem slovanskih poslancev na tako surov način, da je le mogoč v Istri.“ Slovencu se je zdelo sporno zlasti dejstvo, da so uradni listi poskušali dogodek prikriti, ob tem pa so z zadovoljstvom ugotavljali, da so kljub temu le morali priznati, da „slovanski poslanci niso bili življenje varni v Piranu, da so morali bežati iz mesta, da so jih tam italijanski kričarji napadli in s kamenjem ometavali, da so jim prevzeli vozove; dalje priznavajo, da so morali peš v Koper in šele tam, da so dobili vozove, s katerimi so se odpeljali v Trst.“ Slovenec je po Edinosti povzel tudi

sodbo, da „najnovejši barbarski čin glasovitih Pirancev nadkriljuje vse drugo, kar smo doživeli do sedaj v Istri v pogledu narodne nestrpnosti in – surovosti“. Razmere so slikali z dramatičnimi besedami: „Cele 4 ure in pol so morali naši poslanci, zastopniki naroda, nositi peš svojo prtljago, v najhujši besneči burji, ker jim divjaška besnost ni dovolila ni stana, ni vozov, ni nosačev.“ Zanimivo je tudi, da se je Slovenec v istem članku s precejšnjo odločnostjo odzval tudi na pisanje časopisa *Il Piccolo*, saj pravi: „Le pobalinski cinizem, s kojim je naš „*Il Piccolo*“ opisoval ali prav za prav hvalil tako barbarstvo s strani piranske sodrge, v rokavicah in brez rokavic, le ta brezvestni cinizem nadkriljuje morda še gnusnost čina samega in pa po istem povzročeno nevoljo.“ To, čemur je *Il Piccolo* pravil „malopriskrčna demonstracija“, je Slovenec označil za „grda zasramovanja in naglo nasilstvo“, Slovenec pa je o pisanju *Il Piccola* zapisal tudi: „Težaka, ki sta kar ostavila naše poslance, dasi sta bila dobro plačana za svoj trud, sta seveda vrlini, da malo takih, voznik, ki je, prisiljen po javnem nasilstvu, prelomil dano besedo, je poštenjak od nog do glave; „popolane“, ki so drli za poslanci po mestu in potem cele pol ure po cesti zunaj mesta, metaje kamenje in psovaje, te „popolane“ postavlja „*Il Piccolo*“, nekako mej vrstami, kot vzgled patriotizma.“ Slovenec se je z vprašanjem: „Ali mera še ni polna?“ obrnil celo na vlado, saj je bil prepričan, da razmer v Istri ne moreta rešiti ne policija ne orožništvo, še manj pa, da lahko kaj pričakujejo od sodstva. Edino rešitev je Slovenec videl v tem, da „vlada iztrže nikakor ne opravičeno politiško nadvaldje iz rok intelektualnih provzročiteljev takih barbarstev!!“ Slovincu se je zdelo pozitivno le to, da se je dogodek končal brez najhujših posledic, Slovence in Hrvate v Istri pa je pozval, da „svojim poslancem z brezpogojno udanostjo povrnejo to pravo mučeništvo“.

PRIHOD SLOVENSКИH NABORNIКOV V KOPER LETA 1897 IN UNIČEN PRIDELEK GRAHA

V letu 1897 je bilo zaradi volitev ozračje precej razgreto. Incidenti so se vrstili drug za drugim. L'Istria tako poroča, da je do nemirov prišlo v Pazinu, ko naj bi Hrvati izzivali Italijane, kričali „Zivio Hervasca“ in peli hrvaško himno, medtem ko naj bi se italijansko prebivalstvo obnašalo povsem vzorno; mirno naj bi prenašali žalitve in se ne odzivali na izzivanja (*L'Istria*, 24. 4. 1897, 2–3). V Kopru so bili verjetno najodmevnejši dogodki ob prihodu nabornikov iz Dekanov. Časopis *Edinost* (*Edinost*, 9. 4. 1897, Dogodki v Kopru, 1) je po italijanskem tisku povzel obtožbe, da so „razdejali na potu v mesto, kamor so prihajali k naboru, lepo malo kapelo ob cesti, lastnino g. Lampicha iz Trsta; vrgli so nekega moža, ki je jezdil na polje z osla, so grdo ravnali ž njim in so ga prisilili, da se je vrnil. Na posestvu gospodov gimnazijskega ravnatelja Babudra, Martissa-Carbonaio in drugih so popolnoma razdejali nasade graha; obkrožili so branjevke, katere so srečali zunaj mesta in so jih prisilili kričati „Živio!““ *Il Piccolo*, ki se je ob teh dogodkih najbolj angažiral, je slovensko stran obtožil, da neprestano igra vlogo žrtve in da ne prizna svoje resnične vloge pri koprskih izgredih. Pri opisovanju dogodkov v Kopru so se naslonili na poročanje časopisa *Il Piccolo della Sera* in zapisali: „Ove da quattro o cinque giorni i coscritti sloveni fanno i sacripanti, passeggiano per il paese armati e con le bandiere

russe spigliate; tirano revolverate contro gli italiani, bastonano vecchie inarmi, perchè si rifiutano di gridare „Viva“ nel loro linguaggio, scagliano sassate contro gli italiani che passano per le strade comunali e contro le case di campagna ove dimorano italiani, di più minacciano di appiccare il fuoco a quelle case e intanto guastano orti e vigneti, e recano oltraggio a immagini consacrate, solo perchè furono poste da devoti italiani. Il moto d'ordine però è sempre questo: „fare la parte di vittime.“²³

Igrati vlogo žrtve za vsako ceno naj bi bil tudi glavni namen slovenskih gojencev sicer trojezičnega učiteljsišča v Kopru, ki naj bi vsako priložnost izkoristili za provokacije in žalitve večinskega prebivalstva v mestu. Il Piccolo je kot popolnoma lažne in izmišljene označil trditve, da se slovenski dijaki niso počutili dovolj varne, da bi mogli k pouku. Incident naj bi zaigrali zato, da so lahko vladi poslali novo interpelacijo, „per chiedere protezione per gli sloveni bastonatori di vecchie donne inermi, guastatori di campagne e lanciatori di ciottoli, „vittime“, secondo l'interpellanza, degli italiani“ (Il Piccolo, 10. 4. 1897, 2).²⁴ Il Piccolo je poročal, da je Italijanski klub v parlamentu na to dejanje odgovoril tako, da je takoj sestavil svojo interpelacijo, v kateri je grofu Badeniju predstavil nemire in vandalske incidente, ki so se dogajali v povezavi z volitvami leta 1897 (Il Piccolo, 11. 4. 1897, 1), s posebnim zadovoljstvom pa so poročali tudi, da interpelacija, ki jo je pri vladi v povezavi z nasiljem nad slovenskimi dijaki vložila slovenska stran, ni uspela, saj jo je tudi vlada ocenila za lažno (Il Piccolo, 15. 4. 1897, 2). Il Piccolo je poročal, da se je oblast po teh dogodkih odločila urediti razmere v Istri in zato izvedla obsežen zaseg nelegalnega orožja. Zasegli so več kot 3.000 kosov orožja, vendar pa je bil Il Piccolo prepričan, da so Slovenci in Hrvati večino novejših kosov orožja še pravočasno zakopali v gozdovih in na poljih zato, da bi jih ob naslednjih volitvah lahko spet potegnili na dan (Il Piccolo, 17. 4. 1897, 1).

O dogodkih ob prihodu slovenskih nabornikov poroča tudi L'Osservatore Triestino, ki poroča o že znanih dejstvih – uničeni kapelici Sv. Križa, o popolnoma uničenem pridelku na posestvih gospoda Babuderja in gospoda Martissa-Carbonaio, poleg tega naj bi naborniki neke stare ženice prisilili kričati „Živio!“ ter da so nekega moža vrgli iz njegovega osla (L'Osservatore Triestino, 8. 4. 1897, 2). Prebrati je mogoče tudi mnenje, da je sloge med Slovenci in Italijani, ki so toliko časa mirno živeli drug ob drugem, dokončno konec. L'Osservatore je poročal, da so bile razmere tik pod vreliščem predvsem zato, ker so si Slovenci drznili prizadeti tisto, kar je bilo ljudem najbolj drago – njihova zemlja, prepojena s potom in krvjo. Ljudje, ki so torej zemljo ljubili toliko ali še bolj kot svoje družine, naj bi bili prizadeti že, če se jim uniči en sam sadež, gorje pa, če jim uniči rastline in ves pridelek, kot se je to zgodilo v opisanih dogodkih (L'Osservatore Triestino, 12. 4. 1897, 2).

23 „Že štiri ali pet dni se ti predrzni Slovenci oboroženi sprehajajo po mestu z razvitimi ruskimi zastavami, streljajo s samokresi na Italijane, s palicami napadajo stare in neoborožene ženice, ker te nočejo kričati „Živijo“ v njihovi govorici, mečejo kamenje v mimoidoče Italijane in v hiše, kjer živijo Italijani, grozijo celo, da bodo v teh hišah podtaknili ogenj, uničujejo vrtove in vinograde ter žalijo in uničujejo svete podobe zgolj zato, ker so jih postavili italijanski verniki. Namen pa je vedno isti: igrati vlogo žrtve.“

24 „[D]a bi prosili zaščito za Slovence, nasilnike, ki tepejo stare ženice, uničevalce polj, metalce kamenja, ki naj bi bili, kot piše v interpelaciji, „žrtve“ Italijanov.“

L'Istria se je s kratko novico na dogodke odzvala že 10. aprila, v njej poročajo o uničenem pridelku, poškodovani kapelici in ruski zastavi. Po poročanju L'Istrie naj bi po koncu napada žandarji pospremili Slovence iz mesta, zaradi izzivanj pa naj bi jih bilo več tudi aretiranih (L'Istria, 10. 4. 1897, 3). Dogodku so tudi v naslednjih številkah posvečali veliko pozornosti. Po njihovem mnenju naj bi bili pravzaprav duhovniki tisti, ki nekaznovano ščuvajo slovansko prebivalstvo in ga zalagajo z ruskimi zastavami (L'Istria, 17. 4. 1897, 1). L'Indipendente je zapisal, da so meščani v Kopru želeli zgolj dokazati, kdo je gospodar v mestu ter zahtevali spoštovanje do lastne kulture in lastne preteklosti. Popolnoma prijateljsko so tako sprejeli nabornike iz Pomjana, Šmarij in Gažona, ki so kot zgledni Istrani vzklikali „Evviva L'Istria italiana, Evviva Capodistria, Evviva Pagnano, Monte, Gason“. Ponudili so jim celo pijačo v gostilni „Al buon vetturino“ ter se od njih poslovili z vzkliki „Evviva!“, stiski rok ter z iskrenim „nasvidenje“, na ustih in v srcih. Vse to naj bi dokazovalo, da je mirno sožitje v Istri mogoče, če se le vsak zaveda svojega mesta, svoje preteklosti in je pripravljen narediti vse za mir in harmonijo (L'Indipendente, 10. 4. 1897, 2).

Dogajanje ob prihodu slovenskih nabornikov je postalo celo predmet večkratnih razprav koprskega mestnega odposlanstva, saj niso natančno vedeli, kako naj se odzovejo na nasilna dejanja, ki so jih slovenski naborniki zagrešili na poti v mesto in ob vrnitvi domov (PAK-KP-7, t. e. 87, a. e. 178, Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1894–1898, 23. zasedanje, 7. 4. 1897, 6. točka). Ko so to vprašanje obravnavali že drugič, so se dogovorili, da je kršitev tako huda, da mora o njej razpravljati tudi občinska reprezentanca (PAK-KP-7, t. e. 87, a. e. 178, Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1894–1898, 24. zasedanje, 13. 4. 1897, 1. točka). Ta se je na dogodke odzvala zelo odločno in takoj protestirala pri okrajnem glavarstvu. Dogodka namreč niso mogli kar tako spregledati, saj naj bi šlo za napad na imetje ljudi in na vse tisto, kar jim je bilo najbolj drago, glavni namen protesta pa naj bi bil osvetliti vlogo slovenskih poslancev pri tem dogajanju, saj naj bi prav oni zanetili nemire (PAK-KP-7, t. e. 87, a. e. 178, Zapisniki zasedanj mestne deputacije 1894–1898, 6. zasedanje, 6. 5. 1897). Ohranjen je tudi osnutek protestnega pisma, ki so ga poslali ob tej priložnosti okrajnemu glavarstvu, deželnemu zboru, istrskemu političnemu društvu in poslancem Italijanskega kluba v državnem zboru, saj naj bi njihovo mesto pretresli: „Sotto pretesto delle recenti elezioni politiche la sfrenata passione, l'odio di razza e gl'insulti brutali di rozzi contadini slavi [...]“ („po zadnjih volitvah, nebrzdane strasti, rasno sovraštvo in brutalne žalitve neotesanih slovanskih kmetov [...]“) (PAK-KP-7, t. e. 263, l. 1897, kat. III/969). V svoji prošnji poskušajo dogodke opisati čim bolj natančno, zato opišejo njihova dejanja ob prihodu v mesto, napišejo pa tudi, da „osarono attraversare cantando nel loro gergo le vie principali“ („medtem ko so prečkali glavne ulice, so si drznili peti v svoji govoric.“). Poročali so, da se je v mestu ustvaril preplah takoj, ko so začele prihajati prve novice o nasilnih obračunih dekanskih nabornikov z miroljubnimi ljudmi ob poti. Priznavali pa tudi, da so se novice, ob tem, ko so potovale od ust do ust, precej napihnale, kar je spravilo celotno populacijo v stanje strahu. Da bi dokazali resničen obseg nasilnega dogajanja, so pismu priložili tudi natančen popis škode in prizadetih ljudi, ki so poročali, da so bili žrtve groženj, pa tudi čisto fizičnega obračunavanja. Vsem naslovnikom so izrazili poziv, naj

poskušajo posredovati, da bodo krivci za dogajanje primerno kaznovani, predvsem pa, da se taki dogodki ne bi več ponavljali.

Slika, ki jo dobimo o teh dogodkih, je seveda popolnoma nasprotna pisanju Edinosti, ki je vse obtožbe zavrnila z veliko odločnostjo: kapelica naj bi bila poškodovana že veliko pred prihodom nabornikov, o zločinskem uničenju nasadov graha niso želeli izgubljati besed, „o dogodbi z možem, ki je jezdil na oslu, in o babah, ki so morale kričati „Živio““, pa naj ne bi dobili poročil. Prave žrtve naj bi bili v resnici naborniki, saj naj bi jim drhal nasilno odvzela trobojnico, mladeniče pa obmetavala s kamenjem (Edinost, 9. 4. 1897, Različne vesti, Izgredi v Kopru, 3). Podobno sliko si lahko ustvarimo tudi na podlagi pisanja časopisa Slovenec (Slovenec, 9. 4. 1897, 3), ki je dogodke prikazal popolnoma drugače od časopisa Il Piccolo, ki je poročal o divjanju z rusko zastavo, uničenju nasadov gospoda Babuderja, razdejanju kapelice pri sv. Mihaelu in celo o streljanju. Slovenec se je pri poročanju opiral na besede očividca, ki je trdil, da so slovenski fantje v mesto prišli s slovensko zastavo, pred nabornim uradom pa naj bi jih pričakalo večje število Koprčanov nižjega sloja, ki so jim skušali nasilno odvzeti zastavo in „radi tega je prišlo do nekolike praske“. Slovenec je zapisal tudi: „Kdo pa je bil pri tem agresiven, je razvidno iz tega, da so orožniki morali braniti novince, ko so le-ti odhajali iz mesta.“ Očiten je poskus, da bi zmanjšali pomen nasilnega obnašanja slovenskih nabornikov, saj so poudarili izjave koprskih kmetov, da „je bila jedna šipa poškodovana že poprej“. Še več, Slovenec je prešel celo v napad in italijanski strani očital napad „koperske sodrge na slovenske učiteljišnike“, saj naj bi pred šolo „sodrga napadla naše gojence in jih na ulici obdelovala s pestmi!“ Slovenec se je strinjal celo z izjavo nekega neznanega očividca, ki je trdil: „Kar se dostaje namišljenega poškodovanja kapelice po naših novincih, vam morem zatrditi, da je to storila laška sodrga, da bi tem lažje hujškala svoje ljudstvo na naše, češ: vidite, kakošni so.“

Na dogajanje pa so se, poleg slovenskega časopisja, odzvali tudi slovenski in hrvaški politiki. Na pobudo Vjekoslava Spinčiča so se z brzojavko obrnili neposredno na ministrskega predsednika, v kateri poročajo o več hudo ranjenih slovenskih profesorjih in gojencih učiteljišča v Kopru, prav „razbojniški“ pa naj bi bili napadeni tudi slovenski naborniki, nekateri naj bi le izgubili klobuke na begu, drugi pa so bili tudi ranjeni (Edinost, 11. 4. 1897, 1–2). Opaziti je torej mogoče, da so tudi slovenski in hrvaški politiki poskušali preusmeriti pozornost iz ravnanja slovenskih nabornikov na nasilje nad slovenskimi dijaki. Še več, v brzojavki celo odkrito trdijo, da so bili slovenski naborniki žrtve italijanskih meščanov.

Še korak dlje od Slovenca in Edinosti je šel pri pisanju Slovenski narod, ki o obnašanju slovenskih nabornikov niti ni poročal, omenil je le trobojnico, ki so jo ti prinesli s sabo v Koper in ki naj bi bila razlog za krvav obračun z gojenci slovenskega učiteljišča, ki so mu seveda posvetili precej pozornosti (Slovenski narod, 14. 4. 1897, 2).²⁵ S tem se seveda ni strinjal tednik L'Istria, ki je obtožil Slovence in Hrvate, da vsak nepomemben prepir in žvižge napihnejo preko vseh meja ter jih potem javnosti prikazujejo kot nemire,

25 O napadu na slovenske dijake v Kopru natančno poroča Slovenski narod v člankih Slovenski narod, 8. 4. 1897, 1; Slovenski narod, 10. 4. 1897, 1; Slovenski narod, 12. 4. 1897, 3.

preganjanja in nasilne obračune neizmernih razsežnosti. Slovenski in hrvaški voditelji naj bi bili izredno spretni pri odvratanju pozornosti, saj so uspeli doseči, da vsi govorijo zgolj o ogroženih slovenskih in hrvaških dijakih, ki so bili očitno nahujskani, nihče pa se ne ukvarja s preganjanjem tistih, ki so topli in žalili nemočne ženske, uničevali vinograde in sadovnjake, onečastili svetinjo, streljali in mahali z rusko zastavo (L'Istria, 17. 4. 1897, 1).

Dogodki niso bili pozabljeni niti v letu 1898, ko je slovenski predstavnik Kompare na zasedanju deželnega zbora, ki je potekalo 5. 2. 1898, podal interpelacijo, v kateri je zahteval, da bi nabor opravili kje drugje, ker se je bal ponovitve nasilja, ob tem pa tudi obtožil okrajnega glavarja, da ni storil nič za preprečitev izgredov. Kompare se je opiral na prošnjo župansteve Doline, Dekanov, Pomjan, Klanec in Milje, ki so jo ti poslali 20. 1. 1898, vendar se je moral zadovoljiti zgolj z zagotovilom, da bo okrajni glavar storil vse, da do ponovitve izgredov ne bi prišlo, za javni red in mir pa naj bi ob naboru skrbelo kar 15 orožnikov (Kramar, 1982, 122–123).

SKLEP

Konec 19. stoletja je bilo v Istri obdobje nacionalnega obračunavanja in neprestano razgretega ozračja, zato niti ne preseneča dejstvo, da si iz časopisnih virov ne moremo ustvariti prave ali vsaj bolj objektivne podobe o takratnem dogajanju. Časopisje v tem obdobju vsekakor ni igralo nevtralne vloge, saj je pri časopisih, kot so *Il Piccolo*, *L'Istria* in *L'Indipendente* na eni strani in *Edinost*, *Slovenec* in *Slovenski narod* na drugi, opredeljenost jasna in nedvoumna. Tako na italijanski kot na slovenski strani je opazna težnja, da bi zmanjšali pomen lastne krivde za nastale dogodke ter poskus povečanja krivde nasprotni strani. Vse od deželnozborskih volitev leta 1882, ko so slovenski in hrvaški poslanci zaostri svoje zahteve in se začeli glasno zavzemati za pravico do uporabe lastnega jezika med zasedanji deželnega zbora, so se radikalizirali tudi odnosi med ljudmi v vsakdanjem življenju, saj Slovenci in Hrvati niso bili več pripravljene popuščati v boju za svoje pravice zgolj zato, ker so bili ekonomsko podrejeni italijanskemu prebivalstvu. Italijani so bili medtem še vedno trdno zaverovani v večvrednost lastne kulture in prepričani ter se niso želeli sprijazniti z novimi političnimi razmerami. Občutek ogroženosti na eni in na drugi strani je vodil do vse bolj skrajnega vedenja, verbalnega in fizičnega obračunavanja. Slovenci in Hrvati so sebe videli kot edine pravične branike države in dinastije, čeprav tudi nasilje s slovenskim in hrvaškim predznakom ni bilo vedno le obrambnega značaja, v Italijanih pa je rasel iracionalni strah pred slovanskimi barbari. Če so se z nacionalistično ideologijo na sredini 19. stoletja ukvarjale le elite, so bili na prelomu stoletja z njo prepojeni že vsi sloji prebivalstva, saj je sovražstvo, ki je temeljilo na nacionalnih razlikah, prodrlo že v vse pore družbe. Časopisje je opravljalo funkcijo političnih trobil ter je te ideje širilo, s tem pa proizvajalo tudi nova sovražstva in nove spore. Oboji so poskušali povečati pomen teh konfliktov, zato je poročanje časopisov o mednacionalnih trenjih v letih 1896 in 1897 dober primer manipuliranja z javnostjo in subjektivnega poročanja medijev o nasilju, ki sta ga bili sposobni obe strani. Dogajanje v teh letih je bilo pod močnim vplivom razgretega ozračja po nasilnih obračunih zaradi

dvojezičnih napisov v letu 1894, za katere je bil Piran kaznovan pravzaprav šele po napadu na slovenske in hrvaške poslance v letu 1896, ko naj bi do obračuna prišlo zato, ker naj bi si ti po prihodu v Piran izzivalno ogledovali dvojezični napis na sodišču. Šele dogodki v letu 1896 so tako prinesli pravi epilog nasilnemu dogajanju v Piranu v letu 1894, ki je zagotovo pomenil prelomnico v odnosih med narodi v Istri, Piran pa je z napadom na slovenske in hrvaške poslance še enkrat več dokazal svoj primat v nacionalni zavednosti in pripadnosti italijanski ideji. Dogodek je vreden pozornosti tudi zato, ker so bili žrtve nasilja najvišji izvoljeni predstavniki Slovencev in Hrvatov. Kljub dejstvu, da je v tem primeru šlo za veliko več kot za navaden obračun razgretih glav, žrtve dogodka niso bile deležne nobene podpore s strani višjih oblasti. Zapleti ob naboru v letu 1897, ki so bili sicer plod volilnih sporov in vse močnejšega občutka ogroženosti Slovencev in Hrvatov, pa so zanimivi že zaradi dejstva, ker gre za primer evidentiranega odkritega nasilja Slovencev, ki so nastopali vse bolj odločno in se niso več želeli podrežati ekonomsko in politično privilegiranemu italijanskemu prebivalstvu. Radikalizem se je v zadnjih letih 19. stoletja torej razširil tudi med Slovenci, ki so iz obrambe prešli tudi v napad. Nasilje nad slovenskimi in hrvaškimi poslanci v Piranu ter vandalsko obnašanje slovenskih nabornikov v Kopru sta bila zgolj dogodka lokalnega pomena, ki sta se v obeh primerih končala brez žrtev, sta pa zelo dobro služila kot sredstvo medsebojnega obračunavanja, ki se je v veliki meri odvijalo prav skozi medije. Časopisi so se pri svojem poročanju ves čas opirali na izjave stalnih ali občasnih dopisnikov ter naključnih prič, ki včasih nastopajo z imeni in priimki, še večkrat pa so popolnoma anonimne. Tudi če sicer verjamemo v njihov obstoj, pa negotovost o tem, kakšna pričevanja nam nacionalistično časopisje sploh lahko ponudi, ostaja. S svojo pompozno in napihnjeno retoriko zagotovo ne more biti realna priča nekih dogodkov, lahko pa služi kot ogledalo družbenega ozračja v nekem prostoru in času. Izrazito sovraštvo med Slovenci in Hrvati na eni in Italijani na drugi strani, nepripravljenost na sodelovanje in želja po prevladi enega naroda nad drugim v tem obdobju pa so bili odlična podlaga za nacionalistično nasilje in nasilna obračunavanja med narodi v 20. stoletju.

“VIVA!” OR “ŽIVIJO!”? SLOVENIAN AND ITALIAN PRESS ON THE
INTERNATIONAL CONFLICTS IN ISTRIA IN 1896 AND 1897

Meta REMEC

Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: meta.remec@inz.si

SUMMARY

This contribution presents the problem of biased reporting by the Slovenian and Italian press regarding the national conflicts in Istria at the end of the 19th century. Using the press for political purposes is clearly demonstrated in the example of two trivial and entirely unimportant events in 1896 and 1897 which both sides used for the settling of accounts. The reason for this is that the struggle for power and political dominance was mainly conducted through the public media, which played the role of political trumpet and served to propagate the nationalist ideology, leading to increasingly violent clashes and ideological confrontations. The media of the time relied on the statements of permanent and temporary reporters, who witnessed the events or collected information on the events from among the direct participants and chance witnesses, most of whom were anonymous and oftentimes also entirely invented. The portrayal of events by the nationalistic press with its hostile rhetoric is thus explicitly biased, instigative and tendentious, and can therefore not serve as a credible witness to the events. It can, however, help create a general impression on the social atmosphere at the time when the nationalist ideology had already permeated all its pores.

Key words: Istria, 19th century, national conflicts, nationalism, press, testimonies

VIRI IN LITERATURA

AST-CDC – Archivio di Stato di Trieste (AST), Capitanato distrettuale di Capodistria (CDC).

Edinost. Trst, Ivan Dolinar, 1876–1928.

L'Indipendente. Trst, 1877–1923.

L'Istria. Poreč, 1882–1903.

L'Osservatore Triestino. Trst, 1784–1933.

PAK-KP-7 – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), enota Koper (KP), f. 7: Občina Koper.

PAK-PI-36 – PAK, enota Piran (PI), f. 36: Občina Piran.

Il Piccolo. Trst, S.P.E., 1881–.

Slovenec. Ljubljana, Ljudska tiskarna, 1873–1945.

Slovenski narod. Ljubljana, Narodna tiskarna, 1868–1943.

- Apollonio, A. (1992):** Aununno istriano: la rivolta di Pirano del 1894 e i dilemmi dell'“irredentismo“. Trieste, Italo Svevo.
- Barbalić, F. (1952):** Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine. Zagreb, JAZU.
- Bratulić, V. (1954):** Pregled povijesti Istre. Rijeka, Izdavačko poduzeće “Otokar Keršovani”.
- Cvirn, J. (1997):** Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893–1895). Kronika, XLV, 1–2, 102–111.
- Cvirn, J. (2006a):** Aufbiks!: nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje. Celje, Visual Production.
- Cvirn, J. (2006b):** Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918). Ljubljana, Filozofska fakulteta - Oddelek za zgodovino.
- Černigoj, M. (2007):** Boj za dvojezične napise v Istri v letu 1894. Zgodovina za vse: vse za zgodovino, XIV, 2, 69–88.
- Čuček, F. (2008a):** Jezikovne “težave” na Spodnjem Štajerskem v Taaffejevi dobi. Prispevki za novejšo zgodovino, XLVIII, 2, 7–21.
- Čuček, F. (2008b):** Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi: gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893). Celje, Zgodovinsko društvo.
- Darovec, D. (1992):** Pregled zgodovine Istre. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Primorske novice.
- Darovec, D. (2008):** Kratka zgodovina Istre. Koper, Univerza na Primorskem - Znanstveno-raziskovalno središče - Založba Annales.
- ES (1988):** Enciklopedija Slovenije. Vol. 2: Ce-Ed. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- ES (1993):** Enciklopedija Slovenije. Vol. 7: Marin-Nor. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- ES (1997):** Enciklopedija Slovenije. Vol. 11: Savs-Slovenska. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- ES (1998):** Enciklopedija Slovenije. Vol. 12: Slovenska N-Sz. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Granda, S. (1989):** Prepis o nacionalni in državno pravni pripadnosti Istre v revolucionarnem letu 1848/49. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, XXXIII, 1–2, 66–75.
- Handbuch (1896):** Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1896. Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof- und Staatsdruckerei.
- Holz, E. (2005):** Češki časopis Politik in revolucija v Piranu leta 1894. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, LIII, 2, 209–222.
- Holz, E. (2007):** „Krik Istre ne bo ostal neopažen“: časopisi in časopisni članki ter telegrami in pisma o dogodkih v Piranu jeseni leta 1894, ki jih je zbiral tedanji piranski župan dr. Domenico Fragiaco. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, LV, 3, 429–448.
- IE (2005):** Istarska enciklopedija. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Kramar, J. (1982):** Marezige – trdnjava slovenstva v Istri: 1861–1930. Koper, Lipa.
- Kramar, J. (1991):** Narodna prebujala istrskih Slovencev. Koper, Lipa.

- Marušič, B. (1985):** Primorski pretekli čas: prispevki za zgodovino Primorske. Koper - Trst - Gorica, Lipa - Založništvo tržaškega - Goriški muzej.
- Matić, D. (2002):** Nemci v Ljubljani: 1861–1918. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Melik, V. (1965):** Volitve na Slovenskem: 1861–1918. Ljubljana, Slovenska matica.
- Milanović, B. (1967):** Hrvatski narodni preporod u Istri. Knj. 1, 1797–1882. Pazin, Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda.
- Milanović, B. (1973):** Hrvatski narodni preporod u Istri. Knj. 2, 1883–1947. Pazin, Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda.
- Podgoršek, N. (2009):** Slovensko-hrvaška vzajemnost: zgodovina slovensko-hrvaških političnih odnosov v drugi polovici 19. stoletja (1848–1903). Maribor, Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Rahten, A. (2005):** Zavezništva in delitve: razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918. Ljubljana, Nova revija.
- Rustja, P. (1999):** Med Trstom in Dunajem: Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873–1897). Trst - Ljubljana, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček - Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Strčić, P. (1991):** Prilog poznavanju iredentističke djelatnosti Carla Combija petdesetih i šestdesetih godina 19. stoljeća. Annales, I, 1, 155–160.
- Strčić, P., Strčić, M. (1996):** Hrvatski istarski trolist: Laginja, Mandić, Spinčić. Rijeka, Izdavački centar.
- Verginella, M. (2002):** Govorica nasilja v slovensko-italijanskem nacionalnem konfliktu. Acta Histriae, X, 2, 455–464.
- Žitko, S. (2002):** Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861–1914. Annales – Series historia et sociologia, XII, 1, 29–50.